

AZ 1568-AS TORDAI ORSZÁGGYŰLÉS VALLÁSSZABADSÁGOT ÉRINTŐ KÖRÜLMÉNYEI

A magyar alapjogi gondolkodás és a keresztény kultúra alapjainak megteremtése

TÓTHNÉ LAKATOS Mária*

E tanulmány az alapjogi gondolkodásnak egy történeti példáját mutatja be, nevezetesen a XVI. században formálódó Erdélyi Fejedelemségben tapasztalható olyan változásokat, amelyek az alapvető jogokhoz fűződő jogszemlélet kapcsán tanulságokat hordoznak. E korszak és térség egy olyan alapjogi gondolkodási modellt képez, amelyben állandóság és alkalmazkodás egymással párhuzamosan, egymást segítve érvényesül, és így teremti meg az erdélyi térség hagyományából kibontakozó, egyedülállóan alkotmányos, a plurális társadalmat és jogi kultúrát praktikusán kezelő identitás- és értékközpontú jogi gondolkodást és jogi kultúrát. A hagyományok állandóságából táplálkozó jogi kultúra képes volt a kor sajátos közjogi és vallási kihívásaihoz alkalmazkodni, és ezen alkalmazkodásnak köszönhetően olyan alapjogi gondolkodást és keresztény kultúrát teremteni, amely korunk számára is tanulságokat hordoz. A kérdések a következők: Az alapjogi gondolkodás csak az abszolutizmus ellenpontjaként bontakozhatott-e ki? Szakadáshoz vezet-e a nemzeti és vallási identitás ápolása? Az alapvető jogokról való gondolkodást önmagáért, önmagában kell-e kezelni, vagy egy magasabb rendeltetésű, össztársadalmi szempontból gyümölcsözőbb cél szolgálatába állítva kell-e kiteljesíteni? Hordoz-e a XVI. századi Erdély tanulságokat napjaink keresztény kultúrája számára? Az erdélyi jogi kultúrában mi képviselte az állandóságot, és ez hogyan volt képes alkalmazkodni a korszak markáns változásaihoz?

* PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

Erdély történetének egy huszonöt évet magában foglaló szeptet kiragadva, e tanulmány ezekre a kérdésekre keres választ.

Ez a vizsgálódás azért fontos, mert Erdély a XVI. században hirtelen, akaratlanul lépett az államforma-váltás útjára, és így felvázolta a magyar alkotmány- és jogfejlődés egy másik alternatíváját a királyi Magyarorszáéhoz képest.¹ Ez az alternatívaképzés különösen fontos. Egyrészt azért, mert az Erdélyi Fejedelemség nem egy *tabula rasa*-t követően jött létre a semmiből. Jogi kultúráját tekintve táplálkozott a Magyar Királyság jogfejlődésének vívmányaiból, másrészt – a magyarság toleranciájának, „felszívó erejének”² köszönhetően – magával hozta plurális (jogi)kultúrájának tanulságait is. Ebből nőtt ki a vallásszabadság is. E tényezők tették alkalmassá Erdélyt egy egyedülálló alapjogi kultúra megteremtésére és működtetésére. Erdély térségéről beszélve tehát az írott történelem kezdetétől kezdve egy állandósultan plurális, és különösen identitásközpontúan plurális társadalmi és jogi kultúrával – kultúrákkal – találkozunk. Ez a pluralizmus különösen a magyar állam jogi kultúráján belül, ennek segítségével teljesedett ki. Ez az identitásközpontú pluralizmus nem a szakadás, hanem a társadalmi és politikai kohézió és kooperáció irányában hatott. S ez a vallási, nemzetiségi és kulturális pluralizmus nemcsak Erdély belső kohézióját biztosította, hanem – különösen az erőteljes protestáns túlsúlynak köszönhetően – az Erdélyi Fejedelemség, mint Európa geopolitikai színpadán fontos szerepet játszó állam elismertségét is megalapozta.³

Az 1568. január 6–13-i tordai országgyűlésen Európában elsőként fogadták el a politikailag releváns⁴ négy vallás egymás mellett működését⁵ általános területi és személyi hatállyal bíró országgyűlési articulus formájában, amelynek szövege a következő:

„Urunk ő felsége mikép ennek előtte valógyűlésibe országával közönséggel az *religio* dolgáról végezött, azonképen mostan és ez jelenvaló gyűlésébe azont erősíti tudniillik, hogy minden helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják

¹ FAZAKAS Zoltán József: Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismertsége és külpolitikájának főbb irányai. *Iustum Aequum Salutare*, 2008/2. 122.

² Csikszentsimoni ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és régi vallása autonómiájának története*. A szerző kiadása. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1935. 24–29. https://mtda.hu/books/endes_miklos_erdely_három_nemzete.pdf

³ FAZAKAS i. m. 122–133.

⁴ A „bevett vallás” terminológia még értelmezhetetlen.

⁵ A felekezetek egyenjogúsága nem valósult meg.

hirdessék kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja jó, ha nem pedig kényszerítéssel senki ne készítse készérite az ü lelke meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson az kinek tanítása nékie tetszik. Ezért pedig senki az szuperintendensek közül se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az *religioért* senkitől, az elébbi conditiok szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal vagy a helyéből való priválással fenyögessön, az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból észön, mely hallás istennek igéje által lészön”⁶

1. A fenti normaszöveg értelmezése

Mínthogy Erdély a magyar államalapítástól kezdve a maga saját és sajátos társadalmi berendezkedése szerint működött (állandóság), ezáltal egy sajátos kultúrát hozott létre. Ebbe a sajátos társadalmi kultúrába ágyazódik bele az az egyedülálló jogi kultúra és „jogtörténeti tér”⁷, amelyben a vallásszabadság ilyen egyedülálló módon valósulhatott meg. A „saját” jelző azért fontos, mert Erdélyben a székelység kezdetben is tudatosan őrizte saját törzsi, nemzetiségi, politikai kultúráját. A „sajátos” jelző pedig azért megkerülhetetlen, mert a magyar társadalom és államszervezet részeként, Erdélyben a saját kultúra megőrzése mellett, magyar hatásra⁸ kialakult egy szintén sajátos módon plurális (jogi)kultúra, amely a nemzetiségek mentén szerveződött. Ismerte több nemzet egyidejű plurális identitását és politikai egységét, és a vallások szabad egymás mellett élése is pluralizmus és egység egyensúlya mentén bontakozhatott ki (alkalmazkodás).

Látható tehát, hogy Erdély vallásszabadságáról lévén szó, a vizsgálódás nem szorítkozhat kizárólag normaszövegek grammatikai, történeti vagy rendszertani értelmezésére, hanem megkerülhetetlen a társadalmi, háttér, a jogi kultúra bemutatása is. Ezért is fontos a fent idézett 1568-as normaszöveg több szempontból történő elemzése, bemutatása. Az alap a társadalmi, a (jogi) kulturális háttér, amelyben kibontakozó életviszonyokat constatálják a történeti alkotmány vívmányai.

⁶ SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi Országgyűlési Emlékek Történelmi bevezetővel*. II. Köt. Budapest, A Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876. 343. Ld. még ENDES i. m. 142–143.

⁷ VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2021. 15–19.

⁸ ENDES i. m. 24.

A normaszöveg egy ún. constatáló norma. ez azt jelenti, hogy a normaszöveg megalkotásával új életviszony nem jön létre, azaz nem constituálódik, hanem – a magyar történeti alkotmány szellemiségének megfelelően, annak működésének megfelelően – a már meglévő, tapasztalható, kialakult vagy kialakulóban lévő életviszonynak ad legitimitációt a normaszöveg.

2. Az 1568-as normaszöveg történeti jogértelmezése

Az idézett normaszövegben szerepel a „ennekelötte való gyűlésibe” és a „az elébbi conditiok szerént”⁹ utalás. Ezek arra engednek következtetni, hogy a négy vallás elismerése nem egyedi jogalkotási termék, hanem voltak előzményei is. Történeti alkotmány hatásairól lévén szó, ez nem is lehet másképp. Az „ennek előtte való gyűlésibe” utalás azt bizonyítja, hogy már az 1568-at megelőző országgyűlések is napirendre tűzték a felekezetek egymás mellett élésének és elismerésének problémáját. A korábbi országgyűlésekre történő visszautalás egy koherens eljárásjogi folyamat meglétét bizonyítja, szemben „az elébbi conditiok szerént” kitételrel, amely a tartalmi, anyagi jogi koherenciára utal. A történeti alkotmánynál tehát a jogrendszer rendszertani és időbeni, történeti koherenciája egybeesik, amelyet a korábbi intézménytörténeti jogalkotási termékekre, vívmányokra való visszautalás és/vagy a mindenkori jelenbeni megerősítés biztosít. Az erdélyi vallásszabadság esetében mindkettővel találkozunk.

A fent idézett országgyűlési articulus egy két részre bontható normaalkotási folyamat közepe. A korábbi szakaszban – 1545 és 1568 között – az Erdélyi Országgyűlés kizárólag a formálódó Erdélyre vonatkozóan csak az erdélyi három nemzet uniója, a kizárólag Erdélyben uralkodó király megerősítésével hozta a „*religiok* dolgában”¹⁰ különböző részterületeket érintő alapvető articulusait. Ezek az országgyűlési végzemények kazuisztikus tartalmú normák voltak, amelyek egy-egy alapvető problémára adtak megoldást. Ezek a problémák általában a vallásszabadságért folytatott küzdelem hajnalán felmerülő alapvető kérdések voltak, amelyek azonban – ugyan nem organikus, folytonos fejlődés útján – a polgári társadalmak emberi jogi katalóguskezdeményeinek fontos részeként köszönnek vissza. Ide tartozik a felekezeteknek a király általi elismerése, a vallási tanok terjesztésének szabadsága vagy korlátozása, a tanok

⁹ Ld a 6. lábjegyzetnél.

¹⁰ ENDES i. m. 24.

terjesztésének helyhez kötöttségének kérdése, a szekularizált országgyűlés és a felekezeti zsinatok hatásköri összeütközéseinek tisztázása.

A folyamat második szakasza 1571-től, vagyis az Erdélyi Fejedelemség tulajdonképpen közjogilag formális létrejöttétől akár 1848-ig is számítható. Ez a második szakasz már kétoldalú kormányközi megállapodásokat (speyeri egyezmény,¹¹ bécsi béke,¹² nikolsburgi béke), törvényerőre is emelkedett közjogi normákat (fejedelemlétségi *conditiok*),¹³ a Diploma Leopoldinumot és kiegészítéseit,¹⁴ és az Erdélyi Fejedelelem 1744. és 1791. évi törvényeit és a vallások 1848-as emancipációját¹⁵ foglalja magában.

A jelen tanulmány az 1542¹⁶ és 1568 közötti, az első szakaszban keletkezett országgyűlési articulusokra összpontosít.

Az első szakaszt tetőzi be az 1568-as normaszöveg, amely a fenti két normaalkotási szakasz határán mérföldkövet képez. Mérföldkő azért, mert generális jelleggel összefoglalja és – történeti alkotmányról¹⁷ lévén szó – megerősíti az első szakasz vívmányait. Mérföldkő továbbá azért is, mert e generális norma utat nyit a további – gyakorlati – életviszonyok rendezését célzó normaalkotásnak, amely a fejedelemlétségi *conditiok* sorába emelkedvén Erdély alkotmányos identitásának lényegi eleme¹⁸ lett.

Az országgyűlési articulusok jogtörténeti sorrendben történő bemutatása egyrészt azért fontos, mert Erdély sajátos történeti alkotmányának szellemiségében kibontakozó vívmányok folyamatáról van szó. Másrészt a vallásszabadságért folytatott erdélyi küzdelmek jól szemléltetik az önmagában is egyedülállóan plurális – az állandóságban is alkalmazkodni képes – erdélyi társadalom sajátos mechanizmusainak működését. Az életviszonyokat constatóáló normaszövegek képet adnak a társadalomról is. Harmadrészt e kronológia alapozza meg a jogtörténeti folyamatot, amelynek eredményeként a négy *religio* egyenjogú és sza-

¹¹ VERESS Emőd – FAZAKAS Zoltán József – FEGYVERESI Zsolt (szerk.): *Források Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2021. 66.
<https://jog.sapientia.ro/data/forasokkotet1print.pdf>

¹² Uo. 76. 1–2. §.

¹³ VERES Emőd: Fejedelemlétségi feltételek Erdélyben. Jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalomkorlátozásáról. In: MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetben*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2022. 241–264.

¹⁴ DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. I. könyv*: Erdélyhoni közjogtan. Kolozsvárt, 1861. 49–111.

¹⁵ Uo.

¹⁶ SZÁNTÓ Konrád: *A Katolikus egyház története*. Budapest, Ecclesia, 1988. 99.

¹⁷ VERES i. m. 242.

¹⁸ DÓSA i. m.

bad elfogadása megtörténhetett, továbbá az egyes országgyűlési végzemények normatív tartalmának bemutatása mentén követhető nyomon a szabályozás jogpolitikai folyamata, és később e folyamatból vezethetők le az alapjogi gondolkodás szempontjából releváns elemek.

Ez a társadalom képes volt megalapozni egy a XVII. században egyedülállóan prosperáló állam működését is, amely saját kultúrájának fejlesztése mellett a magyar jogi kultúrának át- és megmentésére is alkalmassá válhatott. A vizsgált, 1543–1568 közötti Erdély tehát képes volt (jogi)kultúrájának állandósult vívmányait a küszöbön álló közjogi és vallási változások szolgálatába állítani, és az új kihívásokhoz alkalmazkodva egy kül- és belpolitikailag egyaránt jól prosperáló államot megteremteni.

3. Az országgyűlési vívmányok sora

1543. február 26-i tordai országgyűlésen „[...] Itt, e gyűlésen volt a protestantizmusnak első diadala, amidőn a megidézett Honterus hitújítása fölött az Országgyűlés napirendre tért.”¹⁹

Érthető, hogy Honterust a szekularizált hatalmi szerv – a generális congregatio²⁰ – kiemelt fóruma elé idézték. Egyrészt abból az empirikus példából következően, hogy magát Luthert is a Birodalmi Gyűlés hallgatta meg. Másrészt azért, mert a Tordai Országgyűlésen is jelen lévő főpapok tisztában voltak azzal, hogy mi a lutheránus tanítás jelentősége (veszélye), különösen közjogi értelemben. Fontos azonban, hogy Erdélyben az Országgyűlés – politikai okból²¹ – és különösen a három nemzet uniója fenntartásának prioritását szem előtt tartva – elfogadta Honterus hitújítását. Erdélyben tehát a lutheránus tanok terjedése, mint első számú vallási innováció megjelenése egyrészt a Szent Istvántól eredeztetett patronátusi jogkör – később részletezendő – sajátosságai, másrészt Erdély mind egyházi, mind szekuláris közjogi autonómiája miatt, nem járt olyan erős szakadási tünetekkel, mint Nyugat-Európában. A három nemzet uniója által megformált politikai barátság, a fennmaradást veszélyeztető külpolitikai nyomás kompenzálta, sőt megakadályozta a szakadás tüneteit. Fontos azonban, hogy Erdélyben is kezdetben az országgyűlés előtt tárgyalnak meg

¹⁹ XXXVII. Tordán tartott országgyűlések. In: *Tündérvkert*. <https://tinyurl.com/3sm7jxra>

²⁰ CSIZMADIA Andor: Generális congregatiók és a diéták Erdélyben. *Jogtudományi Közlöny*, XXXV. évf. 1980/10. 622—633. http://real-j.mtak.hu/2242/1/JogtudomanyiKozlony_1980.pdf

²¹ SZÁNTÓ I. M. 95—98., ENDES I. M. 144.

hitkérdéseket. A vallásszabadság fejlődésének ebben a kezdeti szakaszában még nem ismert – hiszen nem is értelmezhető – a szekularizált és az egyházi hatalmi fórumok hatásköreinek szétválasztása, vagyis a jóval későbbi ún. állami egyházjog. E hatásköri összeütközés rendezésével, a hatáskörök szekuláris, és egyházi, egyházi igazgatási szétválasztásával éppen egy későbbi szintén tordai országgyűlés foglalkozik.

Az 1545. április 21-i tordai országgyűlésen csak a lutheránus „[...] reformáció hallgatagon elismertett.”²² A lutheri reformáció ugyanis a századoknál már befejezett volt. Ez az országgyűlés ugyanakkor már szükségét látta annak, hogy a további hitújításokat viszont tilalmozza.²³ A századok adózási, katonai és társadalmi bázisa – már csak a három nemzet uniója miatt sem volt elhanyagolható. Ehhez még két fontos tényező is járult: egyrészt, az, hogy a századokat a magyar királyok „a magyar királyság vendégeiként”,²⁴ kezelték, továbbá, az is, hogy a századok betelepülésüktől fogva folyamatosan őrizték saját szokásjogukat és identitásukat. Ez az identitástudat motiválta a lutheránus hit közösségi szintű, egységes felvételét. Ezért a lutheránus tanok elfojtására a társadalmi béke érdekében nem volt lehetőség. Így csupán a vallási újítások továbbterjedését akadályozta meg az országgyűlés: „A jövőre senki újítást ne tegyen. A városokon kívül senkit viselkedésével meg ne botránkoztasson, a barátokat, vagy másokat vallásos kötelezettségeik teljesítésében ne akadályozzon.”²⁵ Szilágyi Sándor szerint ez az első, a szabad vallásgyakorlás irányában ható jogi norma. Igaz, csak a városokon belül engedélyezi két tanítás terjesztését, de a társadalmi béke, a *status quo* fenntartása érdekében már implicite elismeri a lutheránus tanítás létjogosultságát.²⁶

Az 1548-as tordai országgyűlésen még mindig tiltották az újítást – immár a kálvini tanok párhuzamos terjedése miatt. Megfogalmazták a helyhez kötött igehirdetést. A prédikátoroknak tilos volt eredeti helyükről távozni igehirdetés céljából.²⁷

Az 1550. június 22-i Tordai Országgyűlés – a politikai helyzet súlyosságára tekintettel – már kifejezetten elismeri a lutheránus és a kálvinista tanításokat, amelyhez maga Fráter György is hozzájárult.²⁸ „Ki-ki az Istentől néki rendelt

²² <https://tinyurl.com/3sm7jxra>

²³ ENDES i. m. 144–145. Ld. még SZILÁGYI i. m. 18–22., 343–345.

²⁴ DEÉR József: A századok jogállása. <https://mek.oszk.hu/04700/04729/html/15.html>

²⁵ ENDES i. m. 144–145.

²⁶ SZILÁGYI i. m. 345.

²⁷ ENDES i. m. 145.

²⁸ Uo.

hitben megtartassék, és a vallás által senki ne bántassék.”] Ezzel Erdély megelőzte Németországot, ahol mind a passauai szerződés, mind az Augsburgi vallásbéke még néhány évig váratott magára.

1556: A katolikus egyház vagyonát a királyi udvar költségeinek fedezése érdekében szekularizálta az országgyűlés.²⁹

1556. február 6-10-i Országgyűlésen: „A barátok klastoromai megüresedtek, ezért a kolozsvári és a vásárhelyi klastromból iskolát alakítottak ki”.³⁰ Az iskolák ügyében a két utóbbi gyűlésen hozott törvényeket megtartották. csakhogy a kolozsvári és vásárhelyi klastromokból alakítandó iskolákhoz egy harmadikat csatoltak, a váradi. A kolozsvári iskola fenntartására évenként száz forintot adnak, a vásárhelyi iskoláknak is fognak a székely „dézsmákból”³¹ megfelelően adni.

Izabella királynét kérte az Országgyűlés, hogy – egyelőre csak a katolikus, a lutheránus és a kálvinista papok javadalmazását, és a dézsmákat a régi szokások szerint szolgáltassa ki.³²

Szintén külön folyamodtak a királynéhez, hogy a lutheránusokat – nemzeti-ségre tekintet nélkül – vegye pártfogásába.³³

Ekkor érhető tetten először a katolicizmus működésének megnehezítése is. Egyrészt a fent részletezett tulajdon-elvonások, másrészt Bornemissza Pál erdélyi püspök elűzése is szemlélteti a római katolikus egyház működésének formális ellehetetlenítését. Az ellehetetlenítés azonban a székely katolicizmus szívósságának, valamint a jezsuiták többszöri visszatérésének, továbbá a pálosok és a ferencesek gazdasági relevanciát nélkülöző, valóban a hívek lelki üdvére koncentráló lelkipásztori munkájának köszönhetően nem sikerült.

1557: „Kegyesen beleegyezünk, hogy kiki tartsa meg azt a hitet, amelyet akar, a régi és az új szertartásokkal, megengedjük, hogy hitük ügyében azt tegyék, ami nekik tetszik, de bárkinek a sérelme nélkül. Az új hit követői ne zaklassák a régi vallást, vagy annak követőin valami módon jogtalanságot ne kövessenek el.”³⁴

A „Kegyesen beleegyezünk” és a „megengedjük” szófordulatokkal megerősítést nyernek a korábbi vívmányok. a normaszöveg általános jelleggel kölcsö-

²⁹ SZÁNTÓ i. m. 97.

³⁰ Uo. 16.

³¹ Uo. 22.

³² Uo. 20–22.

³³ Uo.

³⁴ VERESS–FAZAKAS–FEGYVERESI i. m. 65.

nös toleranciát ír elő, amelyet passzív, nem-tevés formájában fogalmaz meg. A szertartásokra vonatkozóan szabadságot engedélyez. Ez úgy értendő, hogy sok helyen – a kialakulatlan állapotok miatt – nemzeti zsinatokat tartottak, és ott fogalmaztak meg nemzeti vagy helyi egyházaikra kötelező hitvallásokat és sic[„templomlátogatási előírásokat.”³⁵ A szertartások végzésének szabadsága azt is lehetővé tette, hogy a hagyományos római katolikus misét végezték, a prédikációk viszont protestáns szellemben hangzottak el.³⁶

Az 1558. márciusi tordai országgyűlésen Melanchton válasza folytán a kálvinista tanokra nézve szigorításokat vezettek be.³⁷

Az 1563. júniusi tordai országgyűlés kimondta, hogy a székelyföldön a különböző felekezetek felváltva tartásuk istentiszteleteiket ugyanazon templomokban.³⁸

Ez a normaszöveg a kölcsönös és általános vallási tolerancia egyedülálló példája.

Az 1564-es tordai országgyűlésből:

„mivel a vallás ügyében, az Úrvacsora osztásáról, állandó különféle viták, perlekedések, civakodások, vélemények voltak a kolozsvári magyar nemzetiségű (kálvinista) és a szebeni szász nemzetiségű (lutheránus) egyház között, [...] az ilyen egyenetlenségek megszüntetésére mindkét fél lelkiismeretének megbékítésére az ország lakosainak nyugalma így döntöttek: Mostantól kezdve a jövőben mindkét félnek szabadságában áll, hogy akár a kolozsvári, akár a szebeni egyház vallását és felfogását kövesse. Úgy azonban, hogy ha bármely közösség lelkésze a kolozsvári egyház felfogását akarja hirdetni, és a népet erre erővel kényszeríteni, nem teheti, hanem amilyen vallást maga a közösség követni akar, olyan felfogású lelkészt tarthat, az ellenkezőt pedig eltávolíthatja. ugyanezt a szebeni egyházmegyében is érvényesíteni kell.”³⁹

³⁵ SZÁNTÓ i. m. 101.

³⁶ Uo.

³⁷ <https://tinyurl.com/3sm7jxra>

³⁸ Uo.

³⁹ VERESS–FAZAKAS–FEGYVERESI i. m. 66.

Az idézett articulus megalkotását egy egyedi eset, azaz két – helyhez kötött, nemzetiségi alapon szerveződött protestáns felekezet teológiai vitája – tette szükségessé. Ez a kazuisztika ebben a korban szokásos volt, hiszen az országgyűlések egyedi ügyek eldöntésére is szerveződtek.⁴⁰ Ez az országgyűlés volt az, amely – Endes Miklós szerint – a kálvini tanokra is kimondta a vallásszabadságot.⁴¹ A normaszöveg elemzése azonban csak két különböző felfogású helyi protestáns egyház teológiai vitáját rendezte a kölcsönös, kollektív átjárhatóságával. Ugyanez a normaszöveg ezt a kölcsönös, szabad, kollektív átjárhatóságot terjesztette ki a városok, mezővárosok, és falvak közösségeire, mint felnagyított egyénekre. Ez a kölcsönös, szabad, kollektív átjárhatóság – a kiterjesztésből következően – a jövőre nézve, általános területi hatállyal, az egyes településekre, falvakra, mezővárosokra, városokra vonatkozóan vált általános, megengedő normává. fontos e körben, hogy kizárólag a közösség – mint egész – kollektív felekezetváltása volt megengedett, és az is csak a lutheránus és a kálvinista vallások vonatkozásában egymásra nézve kölcsönösen. Az egyének (egyes személyek) esetében a normaszöveg kifejezetten nem nevesíti a felekezet szabad megválasztását. Az erdélyi társadalom egészét átható rendkívül erőteljes nemzeti, helyi és közösségi identitástudat miatt – egyelőre⁴² – a közösségeken belül a nemzeti és a vallási identitás különválasztása elképzelhetetlen volt. A római katolikus felekezettel – több, később részletezésre kerülő okból – a normaszöveg nem tesz említést. A prédikátor számára tilos volt az erőszakos hittérítés. A vallás gyakorlásának megválasztása szempontjából a hívő közösség elfogadásra vagy elutasításra irányuló, szabad akarata volt a releváns és elsődleges a lelkész térítő akaratával szemben. A lelkész a különösen a szászok⁴³ és a székelyek⁴⁴ körében mély történeti hagyományokra visszatekintő lelkészválasztási jogosultságra épülő jogpolitikai megfontolásból, elmozdítható volt.

1566-os tordai országgyűlésen a hódolni nem akaró katolikus papokat kitiltják.⁴⁵ bornemissza Pálnak és a váradi püspöknek is el kell hagynia Erdélyt.⁴⁶

⁴⁰ CSIZMADIA i. m. 622–633.

⁴¹ ENDES i. m. 141.

⁴² Az 1568. utáni fejlődésre nézve vö. VARGÁNÉ BALOGH Judit: A székely nemesség és a vallási hovatartozás kérdése a 17. században. *Egyháztörténeti Szemle*, 2001/2. 87–92. forrás: <http://real.mtak.hu/14180/1/1268846.pdf>

⁴³ DEÉR i. m.; ld. még ENDES i. m. 30., 121–122.

⁴⁴ ENDES i. m. 130.

⁴⁵ <https://tinyurl.com/3sm7jxra>

⁴⁶ SZÁNTÓ i. m. 95–98.

Ezt az 1543-ban kezdődött folyamatot tetőzte be a már idézett 1568-as tordai országgyűlés vívmánya, amely – immár felekezetek nevesítése nélkül – helyhez kötöttség nélkül, minden település vallási közösségének diszkrecionális jogkörébe utalva ismételten megerősíti a felekezet szabad megválasztását, a választott tanoknak megfelelő prédikátor tartását. A szuperintendenseknek, mint az állami közhatalmat gyakorló tisztségviselőknek pedig megtiltja a felekezetek üldözését. Ebben a normaszövegben tehát már felfedezhető a szabad kollektív vallásgyakorlás, a felekezet – egyelőre csak kollektív – szabad megválasztása, a közhatalom számára általánosan tilalmazott üldöztetés. Megszűnik továbbá a helyhez kötöttség is.

Összefoglalva elmondható, hogy a fent részletezett országgyűlési articulusok rávilágítanak arra a történeti folyamatra is, hogy a történeti alkotmány is képes a maga sajátos eszközeivel kialakítani az emberi személyiség legbelsőbb lényegét érintő alapjogi gondolkodást. Az ismétlődő tartalmú normaszövegek a korábbi vívmányok megerősítését tartalmazzák. E megerősítések mellett mindig újonnan felmerült életviszonyokat öntenek jogi keretbe, vagyis constatálnak.

4. Az 1568-as vallás-elismerési országgyűlési vívmány hatása az alapjogi gondolkodásra

A négy „bevett vallás egyenjogúként való elismerése”⁴⁷ – elsősorban kollektív – szabad gyakorlása, és (elvileg) békés egymás mellett élése nagyságrendileg háromszáz évig egyedülálló volt az Euró-Atlanti civilizációban. Az articulus szövege már az elején világossá teszi, hogy ez a határozat korábban hozott, szűkebb tárgykörre vonatkozó, gyakorlati életviszonyokat szabályozó határozatok folyamának mérföldköve. Ebből következik, hogy pl. az Augsburgi Vallásbékéhez képest a saját jogi kultúrájában – tekintettel az előzményekre – olyan átütő nívumot nem jelentett, ez azonban nem csökkenti jelentőségét.

Az 1568-as articulusnak az alapjogi gondolkodással kapcsolatos vívmányait két csoportra oszthatjuk. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyek kifejezetten a későbbi, a szabad vallásgyakorláshoz való jognak a jogdogmatikai alapfogalmait jelentik. Ide tartoznak a felekezetek állam általi elismerése, a felekezetek egyenjogúságának biztosítása, a vallási tanok szabad terjesztése, a vallásgyakorlás szabadsága, kölcsönös tolerancia. Mindezek mellett az

⁴⁷ A „*libera exercitum quatour religionum receptorum*” kifejezés később, a megszilárdult fejedelmválasztási *conditio*kban, és a Diploma Leopoldinumban, és azt követő jogforrásokban jelenik meg. Az 1568-as országgyűlési határozat szövege szó szerint nem tartalmazza.

egyház(ak) működtetésének finanszírozása az az elem, amely Erdélyben – részben történeti sajátosságokból következően – központi kérdés volt. A finanszírozással és a működtetéssel függ össze az egyházak aktívainak tulajdonjogi kérdésköre, amely a második csoportba tartozik. Az alábbiakban e fogalmakat tekintjük át részletesen.

A felekezetek állam általi elismerése. A felekezetek állam általi elismerése az állam és az egyház viszonyát szemlélteti. A protestantizmus volt az első olyan eszmeáramlat, amely rést ütött az európai Respublica Christiana egységén,⁴⁸ amelyet a Szent Tamási állameszmény, a „Két kard”-elmélet, és a Római Egyház – egyébként értékközpontú⁴⁹ – univerzalizáló politikája jellemez. Az európai jogi kultúra – különösen a XIII. századtól ismerte az önszerveződő közösségeket, valamint azt az íratlan elvet is, amely szerint mindenkinek annyi joga volt, amennyit magának kiharcolt.⁵⁰ A jogokért való önszerveződő harcok országonként más és más viszonyban álltak a Római Egyházzal. Ebbe a társadalom- és jogtörténeti háttérbe ágyazódott bele a reformáció a maga Rómától függetlenedő önszerveződésével, harcias hittedjesztésével, és létjogosultságáért való harcával. A reformáció volt az a mérföldkő, amely állam és – immár – egyház(ak) viszonyának pluralizálódásáról szükségessé tette a gondolkodást, és ahol állam és egyházak viszonya országonként eltérő modelleket képezett.⁵¹ Ezek az országspecifikus modellek saját történeti fejlődésük útját járták be, és állam és egyház viszonya napjainkban ezekből az ország- és társadalomspecifikus történeti gyökerekből táplálkozik. Általában a reformáció indította el azt, hogy állam és egyház két elkülönült, ám egymás mellett párhuzamosan működő jogi entitást képez, amelyek azonban egymástól függetlenül nem létezhetnek. Erdélyben a felekezetek állam általi elismerése – mint más európai országokban is – egy számszakilag növekvő listával mérhető. Az idő előrehaladtával mindig több felekezetet ismert el az állam. Erdélyben ez egyedülálló módon tizenöt év alatt négy felekezet – legalábbis elviekben – egyenjogú elismerését jelentette. A felekezetek elismerésével mindig a generális kongregáció foglalkozott. Fontos fejlődési mutató, hogy a generális kongregáció mint legfőbb törvényhozó (tör-

⁴⁸ KEVEVÁRI István: Tolerancia és pluralizmus a XIX. századi politikai filozófiai gondolkodásban. *Acta Humana*. 2018. 6/2. 82–84.

⁴⁹ HORVÁTH Attila: Az 1222-es Aranybulla ellenállási záradéka, mint történeti alkotmányunk vívmánya. In: MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetében*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Intézet, 2022. 106.

⁵⁰ BALOGH Elemér: Az európai jogtörténelem fősodrában: a magyar Aranybulla. In: MEZEY (szerk.) i. m. 21.

⁵¹ SCHANDA Balázs: Állami egyházjogi modellek Európában, Konvergencia és különbözőségek. *Magyar Tudomány*, 2019/6. 813–821. DOI: 10.1556/2065.180.2019.6.4

vénylátó) szerv, maga utasította a felekezeteket, hogy indokolt esetben maguk alkossanak felekezeti, nemzeti zsinatokat – ha még nem lett volna ilyen – és speciális kérdéseiket ott vitassák meg.⁵² Állam és egyház viszonya, az állami általános, és az egyházi, nemzeti, részleges fórumok hatásköre tehát már ebben a korai szakaszban szabályozás keretei közé került. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy – különösen az erdélyi fejedelemség fénykorában – a vallási hovatartozásnak – akár a generális kongregációk ülésének alkalmával – ne lett volna jelentősége. A vallási hovatartozás mindvégig komoly relevanciával bírt. Ugyanakkor kialakult annak gyakorlata, hogy az országgyűlések alkalmával – ha a nemzeti vagy politikai érdek került előtérbe – akkor a vallási hovatartozás ennek rendelődött alá, nem szolgálhatott tehát pártütés, érdekelletét alapjául.⁵³

A felekezetek egyenjogúsága. Az, hogy számszakilag hány felekezetet ismert el egy állam, egy négyszáz éves küzdelem eredménye. Erdélyben és Németországban először csak a lutheránus felekezet nyert állami elismerést és egyenjogúsítást. A felekezetek elismerésének folyamatát az általában időben elhúzódó – Erdélyben ezzel ellentétben több felekezetet szinte egyidejűleg magában foglaló – folyamat jellemezte. A felekezetek egyenjogú elismerése azonban nem mindig terjedt ki minden felekezetre. Erdélyben például a XVIII. században négy ún. bevett vallás és három ún. nem-bevett vallás élt egymás mellett. A bevett és nem-bevett vallások között a történelmi gyökerekből táplálkozó, a politikailag, katonailag, adózási befolyásolási képességgel bíró, a nemzeti identitáshoz sok esetben igazodó státuszú státuszú különbséget.

A hittételek szabad terjesztése, szabad vallásgyakorlás, kölcsönös tolerancia. Ez a három dogmatikai elem általában egymással összefonódva jelentkezett. Mind az Augsburgi Vallásbékében, mind az Erdélyi országgyűlési articulusokban kiemelt jelentőségű volt a „régis és az új vallások” békés egymás mellett élésére irányuló szabályozás. A szabályozás mindig tiltó normák formájában nyert megfogalmazást. Általában a „nem sérteni, nem zavarni, nem fenyegetni, nem üldözni, javakat nem károsítani” kifejezések szerepeltek a normaszövegekben. A „nem sérteni” vonatkozásában figyelemre méltó ellentét, hogy amíg az Augsburgi vallásbékében a „régis vallás” híveit szólítják fel arra, hogy ne bántsák az „új vallás” követőit, addig az erdélyi articulusokban fordított a szabályozás: itt az szerepel, hogy „az új hit követői ne bántsák a régis vallás követőit”. Ez a jogpolitikai ellentét sokat elárul az egyes országok társadalmában uralkodó vallási erőviszonyokról. A „nem bántani, nem sérteni,

⁵² SZILÁGYI i. m. 20–23.

⁵³ CSIZMADIA i. m. 631.

nem üldözni” tilalmak egy másik szempontból külön figyelmet érdemelnek. Ezek a kölcsönös toleranciára intő tilalmak, amelyeket a jogalkotó nem-tevés, tilalom, passzív magatartás formájában szabályoz, már elvetették a későbbi alapjogi gondolkodás azon magvait, amelyek a kapcsolat megszűnésében csúcsosodnak ki napjainkban. A tilalmazó, passzív magatartás a gyakorlatban értelemszerűen azt jelenti, hogy ne közelíts hozzá, ne legyen vele kapcsolat, akkor biztos nem „bántod”. Ezt csak tetőzte a kantiánus filozófiának a maximum össze-nem ütközéséről szóló tantétele. Az alapjogi gondolkodásnak azt a hiányát, amely az egyének (és közösségek) közötti kapcsolat lassankénti megszűnésében tapasztalható, a vallásszabadság kezdetben jóindulatú, toleranciát célzó tiltó szabályozásai alapozták meg, ha csak közvetve is. A korabeli erdélyi társadalom viszont szemléletes és tanulságos példája annak, hogy a nemzeti érdekközösségek kapcsolatorientáltsága hogyan képes felülírni, egyensúlyban tartani azokat a szakadozó kapcsolattrendszereket, amelyeket a vallási toleranciára irányuló szabályozás más társadalmakban veszélybe sodort. Erdélyben a három nemzet uniója kifejezetten az egymást segítő kapcsolat erősítése érdekében jött létre, erősített meg többször is, és maradt fenn 1848-ig. Erdély tehát a különböző közösségek közötti kapcsolat fenntartásával tudta magát nagyra tenni. Az alapjogi gondolkodás társadalmi vetületét tekintve tehát nem irányulhat a kapcsolat nélküli individualizmusra, hanem vissza kell térnie a kapcsolatorientált személyközpontúságra.

A vívmányok másik csoportját képezik azok a vívmányok, amelyek a vallásszabadság saját dogmatikai rendszerén túlmutatva más – később katalóguselemmé vált – jogi jelenségekre utalnak. Közülük az első a tulajdonjog. Amíg Németországban az Augsburgi Vallásbéke normaszövege a felekezetek egymás közti viszonyaira bízta az egyházi ingatlanok tulajdonjogának átháramlását, és csak szubszidiárius jelleggel utalja birodalmi hatáskörbe a tulajdonosi jogok gyakorlását, addig Erdélyben 1556–57-ben erős állami befolyással találkozunk. Ennek magyarázata a tulajdon jogintézményének eltérő koncepciója. Amíg ugyanis a német tulajdonjog-fogalom egy magánjogias szemléletből táplálkozott, addig a székely-magyar tulajdonjogi koncepció alapjaiban közjogias jellegű volt. Ez a közjogias tulajdonjogi koncepció a székely és magyar jogi gondolkodásban – ugyan eltérő alapokból táplálkozva – párhuzamosan jelen volt. A székelység körében a székely közbirtokosságok gyakorolták a tulajdonosi jogokat. A magyarság körében a tulajdonjog gyakorlója maga a Szentkorona volt. Relevanciája volt annak, hogy az adománybirtok absztraktíve visszaszáll-e a Koronára vagy sem. A hatalomnak tehát mind a magyarságnál, mind a székelységnél komoly befolyása volt a tulajdonjogra. A székely és a magyar

tulajdonjogi koncepciót az 1550-es években azért kell már együtt emlegetnünk, mert Werbőczy Hármaskönyve a XVI. században már hatást gyakorol az erdélyi jogra is. Magyar és történetileg tipikusan székely elemek egymással párhuzamosan léteznek. Ez a jogtörténeti alap adott alapot arra, hogy 1556-ban – praktikus okokból – éppen a kolozsmonostori bencés apátság vagyont és javadalmait vonják el a frissen visszatért Izabella Királyné udvartartása költségeinek finanszírozására. Erdély önálló államkénti létezését egyébként is a protestantizmus aránytalan túlsúlya jellemzi, így egyfajta pragmatikus logikus megoldásról tanúskodik, hogy éppen a korábban katolikus kézben lévő vagyont vonja magához a protestáns szellemiségű, ezt a felekezetet pártoló állami vezetés. Ha az erdélyi és a magyar jogi kultúrában ismert közjogias tulajdonjogi szemléletet vesszük alapul, akkor az egyházi tulajdon állam által történő „elvonása, szekularizálása” nem minősül jogsértő magatartásnak, és saját jogi kultúrájába beilleszkedvén, önmagában nem is szolgálna negatív tanulságot a későbbi alapjogi gondolkodás számára. A politikai kontextus azonban árnyalja a képet. Az erőteljes és több irányú protestáns előretörés, Erdély kialakulatlan közjogi struktúrája, a katolikus egyház közjogi és politikai súlyának meggyengülése, valamint az, hogy a protestáns felekezetek az évszázadok óta létező, készen kapott katolikus vagyont rárakozták a kezükre, az aránytalanságot szemlélteti. A katolikus egyház javainak szekularizálása, az elnéptelentett kolostorok protestáns iskolákká alakítása, a katolikus papok 1566-os elűzése, a gyulafehérvári és a váradi püspökség betöltetlensége nyilván a politikai, és az ebből eredő vallási kiegyensúlyozatlanság által okozott jogsértéseket alapoztak meg a katolicizmus ellen. E jogsértések jelentős része a tulajdon elvonásában nyilvánult meg. A tulajdon elvonás nemcsak önmagában jogsértő, hanem a kollektív vallásgyakorlás biztosíthatóságával is összefügg. Hiába deklarálja az egyik articulus, hogy az új felekezet követői ne bántsák a régieket, ha a régi felekezet tulajdonjogának elvonását kimondó másik articulus hatása a kollektív vallásgyakorlás kivitelezhetőségét zárja ki. Ha egy felekezettől akár az államhatalom, akár egy másik felekezet elvonja, iskoláját, birtokát, könyvtárát, javadalmait, akkor az a felekezet követőinek szolgálatát sem lesz képes ellátni, tehát a kollektív vallásgyakorlás is sérelmet szenved.

E körben érdemes megjegyezni azt is, hogy a protestáns felekezetek – ugyan kisebb mértékben – de egymás tulajdonjogának elvonását is megtették. Példa erre Dávid Ferenc felekezetváltással együttjáró nyomdaelvonása. Amíg Dávid Ferenc a kálvinista hit követőjének vallotta magát, addig a kolozsvári nyomda a kálvini egyház tulajdonában állt, ami után viszont Dávid Ferenc unitárius hitre tért, a nyomda az unitárius egyház hittételeinek terjesztését szolgálta.

5. Az 1568-as vallásszabadságnak táptalajul szolgáló keresztény jogi kultúra bemutatása

A reformáció készen találta Erdélyt.⁵⁴ A három nemzet uniója, továbbá a magyarországi katolikus egyház Szent Istvántól eredeztetett autonómiája mind kánonjogi, mint szekularizált közjogi értelemben megalapozták, megteremtették és kiteljesítették azt a plurális, identitásközpontú, ugyanakkor a mellette élő más nemzet kultúráját tiszteletben tartó és azt védelmező⁵⁵ jogi kultúrát, amelyet éppen a Német-Római Császárságban éppen a lutheri – és később a kálvini reformáció hozott magával – a toleráns normaszövegek ellenére is – nem kevés áldozatot követelve. Erdélyben mind a politikai, mind az egyházi, egyházfinanszírozási autonómia a három nemzet számára mély történelmi gyökerekből táplálkozva adott volt⁵⁶ ahhoz, hogy a protestáns reformtanítások egyházpolitikai, egyházszervezési és egyházfinanszírozási szemlélete megtelepedhessen ennek alapjain. Erdélyben tehát azok az újítások, amelyeket Nyugat-Európában a reformáció hozott magával, és amelyek előkészítették a polgári társadalmak kialakulását, Erdélyben már a három nemzet törzseinek letelepedésekor léteztek.⁵⁷

Erdélybe a reformtanítások egy időben szivárogtak be a kereskedelem és a fiatal, külföldön tanuló egyetemfi ifjúságnak, továbbá Honterusnak, és Blandrata Györgynek köszönhetően.⁵⁸

A magyarság és a székelység eleinte negatívan fogadta a lutheránus tanokat, mert „német vallás”-ként tekintett rá. A magyarság és a székelység körében – már csak a Szent Istvántól eredeztetett egyházi autonómiának köszönhetően⁵⁹ is – hiányoztak azok az évszázados Róma-ellenes eszmék, amelyek Németföldön a reformtanítás szálláscsinálói lettek.

A három nemzet uniójának társadalmi és politikai berendezkedése ugyanis nemcsak plurális, hanem a törzsi gyökerek egyszerre kölcsönöznek vérségi-

⁵⁴ ENDES i. m. 132–133.

⁵⁵ ENDES i. m. 30–32. Ld. még P. SZABÓ Béla: Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224.) és annak hatása a közösség hetedfélszázados történetére. In: MEZEY (szerk.) i. m. 196., 199., 200. és 203. Ld. még: DEÉR i. m.

⁵⁶ ENDES i. m. 133.

⁵⁷ Ld. bővebben ENDES i. m. Ld. még SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és annak alkotmánya*. Budapest, Hargita váralja, 1927.

⁵⁸ ENDES i. m. 136–139.

⁵⁹ SZÁNTÓ i. m. 95. Ld. még: ENDES i. m. 119–120., 130.

származási, és ezzel párhuzamosan politikai identitást⁶⁰ a három nemzetnek. Az utóbbi, a politikai identitás a vérségi, származási identitást nemesíti egy sic[„föderatív”],⁶¹ immár nemzetiségi állammá. Az 1568-as articulus pedig ennek a vérségi, politikai, nemzetiségi identitásösszességnek ad egy további vallási identitásraéteget.

Ez a rétegzett⁶² identitás, és a benne kibontakozó és hitelesen működő identitásközpontú szemlélet teremtette meg azt a jogi kultúrát, amely a négy vallás által hozzáadott identitástöbbletet a jogi kultúra egyedülálló értékévé tudta emelni.

6. Jogkorlátozások az 1568-as articulusban, annak szellemiségében, összehasonlító szempontból

Az 1568-as tordai határozat tehát saját plurális és többszörösen identitásközpontú jogi kultúrájának mély történelmi gyökereiből táplálkozott, eredetében független az azonos tárgyú, az euro-atlanti társadalmakban keletkezett dokumentumoktól, mégis, mint egy jogalkotási folyamat eredménye, számos olyan elemet tartalmaz, amely a vallásszabadságot szabályozó jogforrásokban megjelenik, és a szabad vallásgyakorláshoz való jog jogdogmatikai rendszerének részévé vált. A tordai articulus külön értéke, hogy ezeket a dogmatikai elemeket számszakilag kiterjesztve, négy vallás vonatkozásában tartalmazza, a vallásokat egy huszonhárom évet felölelő rövid időintervallumban egyenjogúsítja, az elismerés szinte egyidejűleg történik meg.

További sajátossága a határozatnak, hogy amíg pl. az augsburgi vallásbékét, vagy különösen a nantes-i edictumot formálisan a szuverén alkotja meg – és ezáltal kizárólag a szuverén biztosít jogokat az alárendelteknek –, addig a tordai határozatot a király „országával közönséggel” hozza meg. A határozat tehát nemcsak a társadalom jogi kultúrájára, identitására épít, hanem materiális alkotmányosságban biztosít autonóm jogosultságokat a közösségek, és a közösségeken keresztül a személyek számára.

Fontos továbbá a határozat szövegében a „minden helyökön” szófordulata, amely a fent említett német és francia közjogi dokumentumokhoz képest

⁶⁰ ENDES i. m. 17–32.

⁶¹ Uo. 24–32.

⁶² H. SZILÁGYI István (szerk.): *Társadalmi jogi kutatások. Előadások a jogszociológia és a jogi antropológia köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 27–28. és 31.

jóval megengedőbb jogpolitikai célkitűzésről tanúskodik. Amíg ugyanis az Augsburgi Vallásbékében elvi szinten „tanyákon, udvarházakban, szabad városokban, kastélyokban, várakban stb.” engedélyezett volt általában a két vallás szabad megélése: (hitterjesztés, liturgikus szokások stb.) addig a „cuis regio [...]” elv – vagy legalábbis ennek homogén közösségeket teremtő utóhatása – a vallások megélésének helyét a gyakorlatban korlátozta. A nantes-i edictum pedig erősen centralizált jogalkotói szándéktól vezérelve, közigazgatási egységenként mindössze kettő helyszínt engedélyezett a hugenották számára. E két előbbi szabályozási modellhez képest jóval szélesebb teret enged – „az prédikátorok”-ról lévén szó – az ún. egyéni vallásgyakorláson belül, „minden helyökön”, de kizárólag a prédikátorok számára. A prédikátor tehát, mint személy, bárhol szabadon hirdetheti az „evangéliomot”. Az – egyébként a szubjektivizmus és a szabad sugalmazás által legitimált – hirdetésnek, prédikálásnak a hívek általi befogadása szintén az érintett közösség egészére szabadon van rábízva, de a befogadással kapcsolatos döntés már ismét kollektív szinten történik. Az egyéni vallásgyakorlás tehát csak az igehirdetés részterületén, és kizárólag a prédikátorok részére van fenntartva, a vallás hívőként történő megélése viszont csak kollektív szinten képzelhető el. A szabad – elvileg nem helyhez kötött igehirdetést – pedig a gyakorlatban több országgyűlési articulus is korlátozta azzal a megfogalmazással, hogy a közösség diszkrécionális döntési jogkörébe utalta annak szabadságát, hogy az adott prédikátor által hirdetett tanítást befogadja-e, vagy sem. Ha összességében tekintünk tehát a folyamatra – és a fenti kronológia részletezése ezért is volt fontos – akkor láthatjuk, hogy a felekezeti hovartartozás szabad megválasztása csupán a közösségek (nemzetiségek) számára, mint felnagyított egyének számára volt engedélyezett. A prédikátorok szabad igehirdetését a közösségek felekezetválasztási szabadsága, és ennek megfelelőjeként a prédikátor elmozdíthatóságának lehetősége, megengedettsége korlátozta. Ahonnan a prédikátort elmozdították, elűzték, ott értelemszerűen nem is hirdethette az általa vallott vallási nézeteket, tehát a prédikátorok vonatkozásában is – ha csak közvetett eszközökkel is – érvényesült a tanok hirdetésének helyhez kötöttsége a gyakorlatban, még akkor is, ha az igehirdetés helyszínének elhagyása – már csak az elmozdíthatóság lehetőségéből következően is – kivitelezhető volt.

Kérdésként merül fel, hogy a szabad költözködés joga, amely az egymásközt egyenjogú székely és magyar nemesek, valamint a szász városi polgárok vonatkozásában évszázados írott jogi normák által megengedett lehetőség volt, alkalmas volt-e a hívők számára az egyéni vallásgyakorlás hiányának orvoslására. Vagy az egyes közösségek annyira ragaszkodtak saját kiforrott identitásukhoz, hogy ez a probléma fel sem merült, mint pl. a szász nemzet esetében, akik testü-

letileg csatlakoztak az ágostai hithez, és még a Brassó környéki hét magyar falu is a szász nemzethez fűződő jogi kapcsolatára tekintettel szintén luteránus lett.

További kérdésként merül fel, hogy hogyan alakult a székely és a magyar jobbágyság helyzete, ha volt egyáltalán ilyen?

Az oláh nemzetről elmondható, hogy ez a közösség – adófizetési kötelezettségének megtagadása miatt – mind nemzetiségi, mind vallási szempontból – legalábbis közösségi szinten – kívül esett a három nemzet unióján – amelynek csirái 1224 és 1437-38 óta léteznek – és a négy vallás elismerését tartalmazó – szóban forgó – tordai határozat szabályozási körén is.

A határozat legrészletesebben szabályozott része a vallási meggyőződés miatti üldöztetés tilalmáról szól. Ha tehát a közösség nem akarja befogadni egy prédikátor tanítását, akkor ebben az esetben sem közösség, sem a prédikátor egymást nem kényszerítheti. Ugyanez a tilalom érvényes – különösen a szászoknál választott – szuperintendensekre, mint hatalmat gyakorló tisztségviselőkre. A vallási meggyőzéssel összefüggő kényszerítés, fenyegetés, fogság, kiköltöztetés egyébként általános személyi hatállyal tiltott volt.

A határozat nem ad iránymutatást egyházfinanszírozási kérdésekben sem, jöllehet, a korábbi forrásokban több határozat olvasható. Ilyen pl. protestáns iskoláknak évente tételesen megállapított hozzájárulás összegeit tartalmazó határozat vagy történeti leírás.

Az egyházak működési költségeinek előteremtése egyébként az erdélyi és a magyar évszázados jogszokáshoz illeszkedik. A magyar egyház autonómiája Szent Istvántól ered, aki – többek között – főkegyúri jogot is gyakorolt, amely a birtokadományozásra is kiterjedt. Ugyanez volt elmondható a vármegyei nemességről, amely a plébániák főkegyura volt. Ebbe az intézményrendszerbe tagozódtak be a szász városok és a székely székek is. A katolikus székelyeknél és a luteránus szászoknál már a reformációt megelőzően is meghonosodott a községi vagyon, így a községek templomának működtetését ebből teremtették elő.

A szász nemzeti egyház még a reformáció előtt teljes pénzügyi autonómiát élvezett, papjait is választhatta, és a tizedet is csak saját papjának és a saját szebeni prépostjának volt köteles megfizetni.

Az 1545–1568 közötti időszakban nem találkozunk olyan szabályozással, amely az egyes felekezetek tulajdonát képező ingatlanokat, templomok, iskolák, földbirtokok, nyomdák tulajdonjogának elvonását akár az állam, akár más felekezet részéről megtiltaná. E hiányosságra példa többek között, hogy 1556-ban a hazatérő Izabella királyné a kolozsmonostori Bencés Apátság jövedelmét a királyi udvartartás költségeinek fedezésére foglalta le. Az egyes felekezetek tulajdonának önkényes elvonására példa 1567-ben a helvét hitűből unitáriussá

lett Dávid Ferencnek azon intézkedése, hogy a korábban a református egyház nyomdáját az unitárius felekezetnek foglalta le.

Összességében elmondható, hogy az 1568-as, négy vallás – elvileg szabad gyakorlása minden jelentős érdeme és újítása mellett – napjaink mércéjével mérve – nem volt kiegyenlített. A kiegyenlítetlenség körében elsődlegesen a négy – később – ún. bevett vallás, és a három ún. nem-bevett vallás közti különbségtétel említendő meg. Ez a különbségtétel a nem-bevett vallások számára a politikai jogok gyakorlásának és a kollektív vallásgyakorlás jogának csorbulásával járt együtt. A bevett és nem-bevett vallások teljes emancipációjára 1848-ig várni kellett. A kiegyenlítetlenség másik leképeződése a Római Katolikus Egyházat ért hátrányokban és az unitárius felekezet háttérbe szorulásában keresendő. Ezekkel a kérdésekkel egy másik szemelvény foglalkozik. Fontos továbbá, hogy más későbbi alapjogi katalóguselemek – mint a tulajdonjog – érvényesülése a kollektív vallásgyakorlás érvényesülését, vagy annak hiányát is maga után vonta. Az erdélyi modellnél is tetten érhető az alapvető jogok paradoxonja, vagyis az a jelenség, hogy egy jogosultság korlátozás nélkül nem érvényesülhet.

7. Összegzés

A tanulmány elején néhány kérdésre kerestük a választ Erdély vallásszabadsáért folytatott küzdelmének első fázisának bemutatásán keresztül. Az első kérdés arra irányult, hogy az alapvető jogi gondolkodás valóban az abszolutizmus elleni orvosság-e, ahogy ezt elsősorban a francia modell sugallja. Válaszként egyfelől utalok arra a többször leszögezett tételre, hogy Erdély térsége történelme során folyamatosan több kultúra egymás mellett élésének színhelye volt. Másfelől Magyarország három részre szakadása után Erdély szerződéses státuszba került a Portával, a Habsburg Birodalom pedig még egy évszázadig nem tudta abszolutisztikus befolyását kiterjeszteni rá, a Magyar Királysággal való közjogi kapcsolata pedig megszűnt. Erdély tehát egy plurális hagyományokkal magára maradt társadalmat és kultúrát alkotott, amely rákényszerült, hogy önmagát saját fennmaradása, és a magyarság vívmányainak átmentése érdekében megszervezze. Erdélyre tehát a nagybirodalmakra jellemző abszolutizmus nem volt képes kifejteni hatását, a plurális hagyományok és vívmányok pedig a közjogi vákuum ellenére tovább éltek és működtek, a XVI. század közepén terjedő hitújítások pedig erőteljes hatást gyakoroltak e vívmányokra és hagyományokra. E plurális kultúra tehát önmaga megszervezése és fennmaradása érdekében a pluralizmusnak egy újabb rétegének – nevezetesen a

vallási pluralizmusnak – engedett teret, az abszolutizmus hatását nélkülözve, forradalom nélkül, saját hagyományaira, korábbi vívmányaira építve, azokat továbbfejlesztve, gazdagítva.

Arra a kérdésre, hogy a vallási és nemzeti identitás őrzése és ápolása szakadáshoz vezet-e, az alábbi válasz adható. Erdélyt a népvándorlás korától kezdve különböző törzsek és törzsek szövetségei népesítették be, amelyek a törzsi, vérségi kötődés mellett ismerték a különböző törzseket politikai szövetségbe tömörítő politikai természetű kooperációt is. Ez a kooperáció azonban nyitott volt új törzsek csatlakozására és régi törzsek elvándorlására is. A honfoglaláskori és az államalapításkori magyarság is ismerte ezt a szemléletet, és – a korábban említett okokból – az erdélyi térség népeit meghagyta e sajátos kulturális és társadalmi szemléletben. A szászok érkezése pedig ugyanezt a társadalmi berendezkedést gazdagította, a magyar királyok céltudatos védelmi intézkedései által kísérve. A székely, a magyar és a szász nemzetet ez az egységesen plurális, és a pluralizmust védelmező szemlélet kovácsolta egybe. A három nemzetnek a XVI. századra már kialakult és kétszeresen megerősített uniója tehát éppen plurális jogosultságaik tudatában képezhetett működőképes alakulatot, amely Erdély alkotmányosságának egységét, és működésének biztos alapját megteremtette. A három nemzet plurális uniója tehát egybe kovácsolt, kohéziót és alkotmányosságot teremtett. Ezen felül plurális egységben juttatott a közösségek számára olyan jogi normákat, amelyek betartásához évszázados identitástudat fűzte a közösségek tagjait. Ezt az identitástudatot gazdagította a vallási pluralizmus, amelyet a nemzetek uniója által megvalósított egység tartott egyensúlyban. A szakadás kérdése tehát fel sem merült.

Az alapjogi gondolkodás önmagáért való, vagy társadalmi célokat szolgáló rendeltetésével kapcsolatban az alábbi válasz adható. A székely és magyar törzsek plurális együttélését a közös föld védelme, a védelmi és politikai szövetség motiválta. A szászok védelmét, és a királyság vendégeiként való kezelését a szász nemzet katonai és kereskedelmi ereje, adózási értéke tette szükségessé. Az adott korban a politikai szövetségképes képesség, a katonai védelem képessége, az adózási és kereskedelmi értékteremtés az államélet számára létszükséglet volt. Ennek fejében az államhatalom meghagyta az értékteremtő közösségek identitását, szokásait és szokásjogát, vagyis kimondatlanul is autonóm jogosultságokat engedélyezett, biztosított számukra. Az identitás, a saját (jog)szokások engedélyezése tehát egyfajta fizetség volt a katonai, gazdasági, politikai értékteremtés fejében. A Magyar Királyság tehát, mint központi államhatalom az államélet szempontjából létfontosságú érdekek érvényesülése érdekében tiszteletben tartotta az értéket teremtő közösségek nemzeti identitását és ugyan-

ezen identitás által éltetett (jog)szokásait. A magyar központi államhatalom tehát az identitások biztosításával nem kegyet gyakorolt, hanem pragmatikus értékteremtést jutalmazott meg. Így tudott kialakulni a magyar királyság befogadó, felszívó erejének égisze alatt az a hiteles alapjogi gondolkodás, amely az értékteremtő közösségek számára identitás-orientált autonóm kulturális működést biztosított, és ez az autonómia maradt meg az erdélyi térségben, és ez teremtette meg az Erdélyi Fejedelemség alulról önmagát megszervezni képes, alkotmányos alapjait, és ez szolgált a négy vallás egyenjogú egymás mellett élésének táptalajával is. Az egy magasabb társadalmi célnak alárendelt alapjogi gondolkodás tehát képes egy jólprosperáló állam alapjait megvetni.

Válasz a keresztény kultúra védelmével kapcsolatos kérdésre. A keresztény kultúra szélesebb fogalom,⁶³ mint maga a keresztény vallás/vallások. Nemcsak a teológiai értelemben vett vallásosságot foglalja magában, hanem mindazt az irodalmi, művészeti, lelkiismereti, filozófiai és államszervezési vívmányok összességét, amelyek a keresztény vallási irányzatok alapján bontakoztak és teljesedtek ki évszázadok alatt. A keresztény kultúra a keresztény vallások értékein túlmenően további – nem csak vallási – hozzáadott értékeket teremt és képvisel. A plurális keresztény kultúra egy államszervezeten belüli működése a maga korában Erdélyben mutatkozott meg először. A szász közösség a nemzeti és vallási öntudat párhuzamos létezésének értékét vonultatta fel. A kálvinisták és az unitáriusok – ugyan eltérő mértékben és súllyal – a pragmatikus szabályok szerint rendezett egyéni és közösségi élet értékét teremtették meg. A kálvinizmus emellett különösen a XVII. században hozzájárult az immár virágkorát élő Erdélyi Fejedelemség nemzetközi kapcsolatainak prosperálásához.⁶⁴ A székely katolicizmus a háttérbe szorulás nehézségein való felülemelkedést, az újrakezdés képességét, a hagyományokhoz hű, ám a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni képes folyamatos megújulás és szívóskitartás képességét adta a keresztény kultúrának. A mindenkori erdélyi fejedelem pedig a keresztény szuverén archetípusát testesítette meg, amikor trónra lépésekor a vele szemben támasztott⁶⁵ fejedelmválasztási *conditio*k fontos részét képező vallási kérdések elfogadását minden alkalommal megerősítette.

Az erdélyi plurális keresztény kultúra legfontosabb tanulsága a modernitás számára éppen az a jellemvonása, amely napjaink – francia típusú – alapjogi

⁶³ SCHANDA Balázs: Magyarország keresztény kultúrájáról. *Pázmány Law Working Papers*, 2008. 08.

⁶⁴ FAZAKAS i. m. 125–128., 130–132.

⁶⁵ VERESS Emőd: Fejedelmválasztási feltételek Erdélyben – jogtörténeti megjegyzések az uralkodói hatalom korlátozásáról. In: MEZEY (szerk.) 241–264.

gondolkodásának mércéjével mérve az egyéni szabad vallásgyakorlás akadályozásaként minősítendő. Ez a jellemvonás a korabeli vallásgyakorlás közösségi jellegében rejlik, amely az egyéni vallásgyakorlás szabadságát helyezi előtérbe. A XVI. századi Erdélyben ugyanakkor a kollektív vallásgyakorlás elsődlegessége – már csak a közjogias jogszemlélet miatt is – kiemelt volt. A felekezet szabad megválasztásának joga – mint már említettük – a közösségek, nemzetiségek, falvak, városok, vidékek jogosultsága volt. Ennek oka szintén a közösségeken belüli összetartó erőben, kohézióban és a közösségek identitástudatának erejében keresendő. Ezzel szemben napjainkban a hagyományos közösségek felbomlottsága hozzájárul a keresztény gyökerű kultúrának az egyes emberek tudatában való elsekélyesedéséhez. A hagyományos közösségek felbomlása, térbeli eltávolodása, többek között a vallási identitás fennmaradását veszélyezteti. Paradox módon a XVI. századi Erdélyben mind az államélet prosperálását, mind a vallásszabadság kibontakozását éppen az a közösségi szemlélet biztosította, amely a kantianus alapú, francia alapokon nyugvó, ún. „modern” emberi jogi gondolkodás mércéjével mérve az egyéni szabad vallásgyakorlás megsértésének minősül. Ugyan ez a jelenség napjaink individualista jogi gondolkodásában nem elfogadott. Annak a keresztény identitástudatnak, amely a keresztény kultúrát ébren tartja, éppen a hagyományos vallási közösségekben megtapasztható identitástudat a legalapvetőbb mozgatója.

A XVI. századi Erdély léte állami, nemzetiségi, vallási működése tehát számtalan fontos tanulságot hordoz magában az alapjogi gondolkodás és a keresztény kultúra vonatkozásában napjaink embere számára. Állandósult plurális hagyományait, a nemzetek kooperációját felhasználva – a kor új kihívásaihoz alkalmazkodva – létrehozta a négy vallás szabadsága köré csoportosuló alapjogi gondolkodását, s mindezekre építve önmagán jóval túlmutató értékeket teremtett. Nevezetesen kiteljesítette az Erdélyi Fejedelemség geopolitikai fénykorát, kiteljesített egy plurális keresztény kulturális állammodell.